

УДК 159.9.072:355.23

Юлія ТЮРИНА,

*Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ*

ДО ПРОБЛЕМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ КУРСАНТІВ-ЖІНОК ДО НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Обговорюються результати емпіричного дослідження психологічних особливостей адаптації курсантів-жінок до навчання у вищому військовому навчальному закладі. У ході дослідження проведено перевірку методики вивчення адаптації курсантів та емпіричним шляхом перевірено її ефективність. Визначено напрямки подальших досліджень адаптації курсантів-жінок у період навчання у вищому військовому навчальному закладі.

Ключові слова: *адаптація, навчання, курсант, гендер, вищий військовий навчальний заклад.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема психологічної адаптації різних категорій курсантів до умов навчання у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) сьогодні стає однією з найважливіших у практиці соціально-психологічного супроводу особового складу. Перспективним напрямком цих досліджень є вивчення процесу психологічної адаптації курсантів-жінок. Ця проблема актуальна не тільки в контексті збільшення питомої ваги військовослужбовців-жінок у Збройних Силах України, але й у формуванні специфічних соціально-психологічних тенденцій, що обумовлюють гендерні відмінності майбутніх військових фахівців.

© Тюріна Ю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблема адаптації до умов середовища, зокрема в умовах навчального простору, вивчалась у різних напрямках: розробка концептуальних і методологічних підходів (К. Бернар, Р. Лазарус, Ж. Піаже, Г. Сельє та ін.), системне вивчення структурних і рівневих компонентів (В. Березін, Ф. Василюк, В. Казначеев та ін.), психофізіологічне забезпечення навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів (О. Кокун, М. Корольчук та ін.), вивчення специфічних особливостей соціальної взаємодії (Д. Андреева, І. Кон та ін.), умов виробничої та навчальної діяльності (Ю. Александровський, В. Асеев та ін.), підтримка особистісного зростання в несприятливих умовах середовища (Н. Агаєв, Г. Дубровинський, І. Каськов, І. Ліпатов, В. Невмержицький, О. Назаров, О. Торіцин та ін.) [1–4].

Однак у контексті адаптації майбутніх військових фахівців-жінок в умовах вищого військового навчального закладу спеціально не розглядався.

Отже, вивчення адаптації курсантів-жінок є актуальним науковим завданням, яке зумовлене необхідністю пошуку шляхів підтримки процесу їх особистісного зростання в період навчання у вищому військовому навчальному закладі.

Мета статті. Ознайомити з результатами апробації планування та інструментального забезпечення емпіричного дослідження гендерних особливостей адаптації курсантів-жінок до навчання у ВВНЗ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз літератури дозволив визначити найбільш типові показники, що описували психологічну адаптацію в умовах військової служби: успішність діяльності; рівень емоційної напруженості; соціально-психологічний фактор; самооцінка [1]. У процесі організації емпіричного дослідження визначені показники були трансформовані таким чином: операційно-діяльнісний (успішність діяльності), емоційно-вольовий (рівень емоційної напруженості та саморегуляції), комунікативно-поведінковий (соціально-психологічний фактор), рефлексивно-розумовий (самооцінка).

Зважаючи на завдання дослідження, нами було визначено такі емпіричні методи: експертні оцінки успішності службової діяльності

курсантів, Фрайбурзький особистісний опитувальник FPI, опитувальник “ХАО-НПН”; опитувальник спрямованості особистості В. Смекала та М. Кучери в адаптації О. Єлісеєва; опитувальник “Шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності” Ч. Спілбергера в адаптації Ю. Ханіна; з метою вивчення самооцінки адаптації до навчання у ВВНЗ була використана адаптаційна анкета для вивчення самооцінки адаптованості курсантів-жінок.

З метою порівняння індивідуально-психологічних особливостей курсантів жінок і чоловіків за рівнями успішності службової діяльності був використаний однофакторний дисперсійний аналіз за t-критерієм Стьюдента [5].

Вибірка складала 100 осіб віком 17–19 років, з яких 42 % складала курсанти-жінки, що навчались у Військовому інституті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Експертна оцінка успішності службової діяльності визначалася шляхом опитування експертів – офіцерів підрозділів, що за своїми службовими обов’язками добре знають курсантів. Критеріями експертної оцінки були визначені: рівень дисциплінованості, самоконтроль, виконання службових обов’язків у наряді, виконання доручень командирів та інші критерії. Експертам пропонувалося оцінити рівень визначеності критеріїв у кожного військовослужбовця. Оцінка експертами проводилася за горизонтальною графічною шкалою, довжиною 10 см. Експертна оцінка здійснювалася експертом шляхом відмітки на графічній шкалі рівня визначеності та вияву критерію. У подальшому результати за графічною шкалою трансформувалися у 100-бальну числову шкалу.

Адаптаційна анкета базується на методології вивчення самооцінки людини. Існує декілька наукових і методологічних підходів щодо вивчення даного феномену. У контексті самооцінки як соціальної установки виділяють три аспекти: когнітивний – усвідомлення себе як об’єкта пізнання; афективний – емоційне оцінювання себе, почуття упевненості, спокою та тривоги, занепокоєння; поведінковий – поведінкове виявлення ставлення до себе.

У загальній методиці психологічного вивчення адаптаційних процесів психодіагностичні засоби дослідження самооцінки розроблені

недостатньо. На сьогодні використовуються адаптаційні анкети опісового характеру, що не містять чітку структуру та представляють переважно емоційну оцінку особистості задоволеності-незадоволеності адаптацією. Такий підхід не дозволяє оцінити достатньою мірою адаптаційний потенціал особистості, а також не враховує когнітивні процеси, що пов'язані з рівнем розвитку психічної саморегуляції. Найбільш перспективним у даному контексті є проєктивний підхід, що дозволяє окреслити не тільки актуальний функціональний стан особистості, але й пов'язати минуле, сьогодення та майбутнє шляхом аналізу актуальних диспозицій.

У нашому дослідженні був використаний варіант анкети, що була розроблена з метою технологічного удосконалення загальної методики психологічного вивчення адаптації курсантів до навчання у ВВНЗ. Пілотний варіант анкети був запропонований авторами за спрощеною схемою для можливості визначення подальшої перспективи таких досліджень. Головним завданням є визначення концептуальних підходів щодо побудови індикаторів, що визначають показники психосоматичного та соціального самопочуття курсантів, та апробація шкали оцінювання.

Показниками адаптованості визначені: 1) самооцінка здоров'я; 2) психосоматичний стан; 3) працездатність; 4) мотивація; 5) соціальна адаптованість; 6) самооцінка навчання; 7) оцінка колективу. Індикаторами, що описують показники психосоматичного та соціального самопочуття курсантів, були запропоновані такі питання:

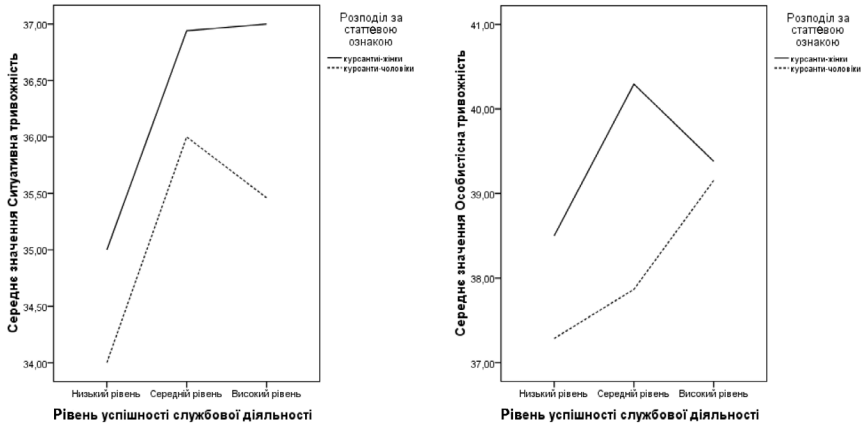
1. Я оцінюю стан особистого здоров'я (самооцінка здоров'я).
2. Як часто бувають випадки головного болю (психосоматичний стан)?
3. Чи виникає втомлюваність наприкінці навчального дня (працездатність)?
4. Моя оцінка свого життєвого вибору – бути військовим (мотивація).
5. Чи задовольняють умови харчування та розташування у гуртожитку (соціальна адаптованість)?
6. Як мені дається навчання (самооцінка навчання)?
7. Чи дружний у мене взвод (оцінка колективу)?

Для оцінювання показників адаптованості було розроблено шкалу, що була побудована на основі горизонтальної графічної шкали, довжиною 10 см. Критерії оцінювання були розміщені на даній шкалі за схемою семантичного диференціала, утворюючи таким чином континуум, що дозволяє оцінити полюси актуального функціонального стану курсантів.

Я оцінюю стан особистого здоров'я	незадовільно
	добре
Як часто бувають випадки головного болю	ніколи не болить
	часто болить
Чи виникає втомлюваність наприкінці навчального дня	не втомлююсь
	сильно втомлююсь
Моя оцінка свого життєвого вибору – бути військовим	я розчарувався у виборі
	все йде за планом
Чи задовольняють мене умови харчування та розташування у гуртожитку	ні
	так
Як мені дається навчання	тяжко
	легко
Чи дружний у мене взвод	ні
	так

З огляду на завдання емпіричного дослідження було проведено вивчення індивідуально-психологічних особливостей курсантів за визначеними вище методиками. Для вивчення зв'язків між показниками емпіричного дослідження було використано кореляційний аналіз Пірсона [5]. Аналіз кореляційних зв'язків свідчить про наявність зв'язку між показниками: адаптивність, тривожність, спрямованість. Спостерігається зв'язок тривожності з показником адаптивності, який описує механізм саморегуляції в процесі адаптації курсантів до навчання у ВВНЗ. Аналіз кореляційних зв'язків показників адаптації з експертними оцінками свідчить, що високі експертні оцінки визначені у курсантів, в яких спостерігається переважна спрямованість на себе та низький рівень моральної нормативності. На наш погляд, даний результат свідчить про особливості вимірювання експертами успішності службової діяльності, коли перевага надається курсантам

не за об'єктивними, а суб'єктивними чинниками. Для визначення індивідуально-психологічних особливостей психологічної адаптації курсантів жінок і чоловіків був використаний дисперсійний аналіз за t-критерієм Стьюдента. Порівняльний аналіз проводився за рівнями успішності службової діяльності. Для цього шкала експертних оцінок була поділена на низькі, середні та високі рівні (рис. 1).

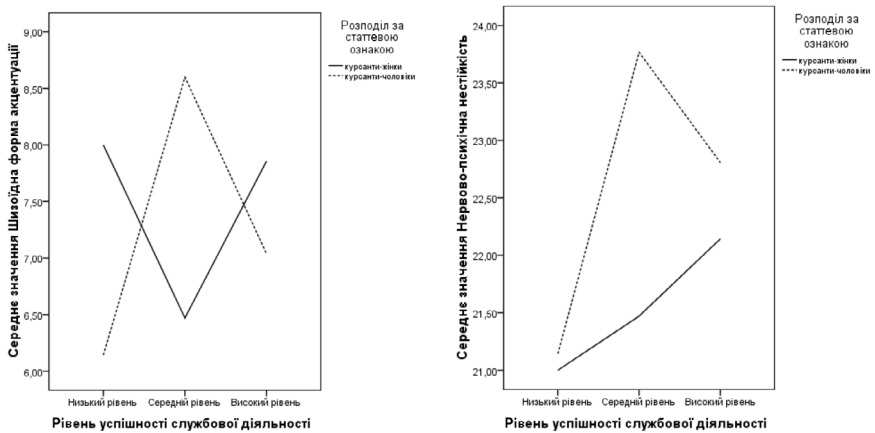

Рис. 1. Порівняння середніх значень показників “Ситуативна тривожність” та “Особистісна тривожність” курсантів-жінок та курсантів-чоловіків за рівнями успішності службової діяльності

Аналіз графічного відображення порівняння середніх значень показників ситуативної та особистісної тривожності свідчить, що високому рівню успішності діяльності відповідає середній рівень тривожності, який, за свідченням дослідників, є оптимальним для діяльності. Середній рівень експертних оцінок відповідає високому рівню тривожності. Зниження успішності діяльності відбувається за рахунок підвищення емоційної напруженості у профілі тривожності. Низький рівень експертних оцінок спостерігається у курсантів з низьким рівнем тривожності, як ситуативної так і особистісної. У даному випадку спостерігаються вияви ригідності в курсантів з низькою успішністю діяльності як психологічний чинник дезадаптації. Таким чином,

отримані результати описують принаймні два чинника зниження рівня адаптації курсантів: висока тривожність та ригідність.

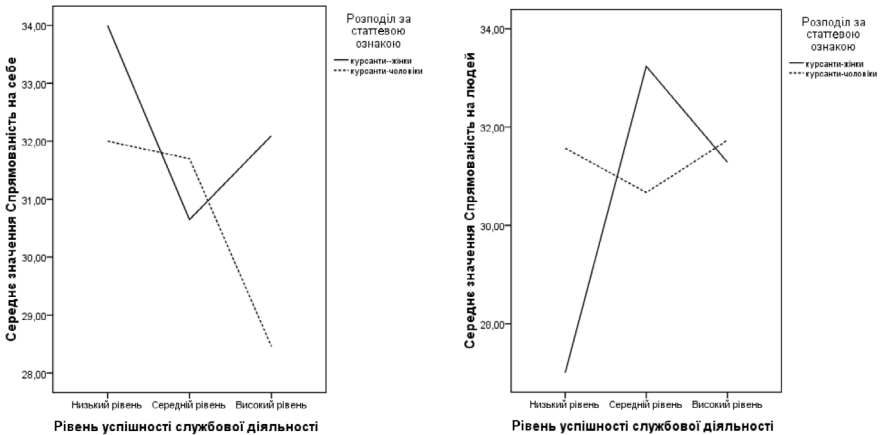
Якщо висока тривожність може бути компенсована у процесі психокорекційних заходів та соціально-психологічного тренінгу, то ригідність, яка описується в літературі в емоційній та когнітивній сферах, є більш вагомю проблемою адаптації, яка компенсується шляхом стереотипізації поведінки, регламентації повсякденного життя, що наближують таких курсантів до стереотипного стилю життя (рис. 2).

Рис. 2. Порівняння середніх значень показників адаптивності курсантів-жінок та курсантів-чоловіків за рівнями успішності службової діяльності

Аналіз графічного відображення порівняння середніх значень показників адаптивності (рис. 2) за рівнями успішності діяльності підтверджує попередній результат щодо ригідності та тривожності. Графік шизоїдної акцентуації характеру, що описує вияви ригідності, демонструє дзеркальний профіль. Цей результат підтверджує результати кореляційного аналізу, що були отримані раніше. Для курсантів-чоловіків характерний більш високий рівень нерво-психічної нестійкості.

Аналіз графічного відображення порівняння середніх значень спрямованості особистості за рівнями успішності службової діяльності (рис. 3) свідчить, що для курсантів з високим рівнем експертних оцінок характерний мотиваційний профіль, у якому спостерігається переважна спрямованість на себе. Для курсантів з середнім рівнем експертних оцінок – переважна спрямованість на людей, а з низьким рівнем – значне зниження спрямованості на завдання. Таким чином, можна констатувати, що для курсантів з високим рівнем експертних оцінок притаманне прагнення до лідерства, з середнім рівнем експертних оцінок – міжособистісна взаємодія, з низьким – зниження ділової спрямованості, потреба в самозбереженні та підтримці оточення, що описує поведінку ригідних суб’єктів.

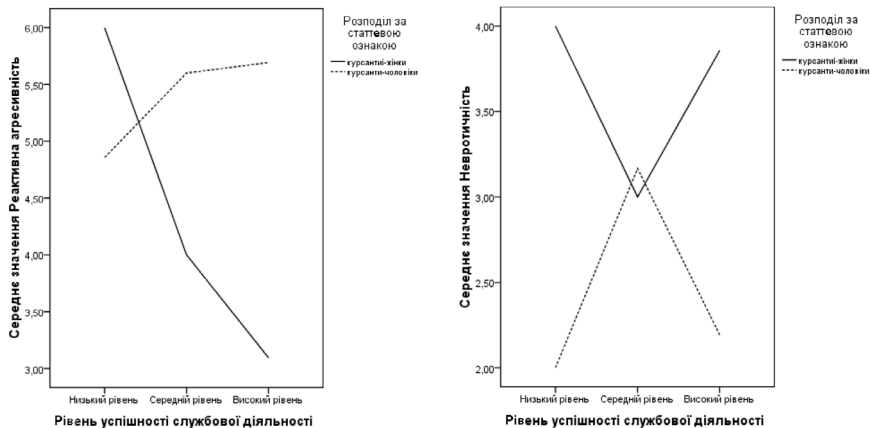

Рис. 3. Порівняння середніх значень показників спрямованості особистості курсантів-жінок та курсантів-чоловіків за рівнями успішності службової діяльності

Аналіз графіків порівняння середніх значень показників “Невротичність” та “Реактивна агресивність” (рис. 4) свідчить про дзеркальні профілі результатів: більш високий рівень невротичності у курсантів-жінок і більш високий рівень реактивної агресивності у курсантів-чоловіків завсіма рівнями службової успішності. Цікаво, що високий

рівень реактивної агресивності притаманний курсантам-жінкам з низьким рівнем успішності службової діяльності та курсантам-чоловікам з високим рівнем успішності службової діяльності.

Рис. 4. Порівняння середніх значень показників “Невротичність” та “Реактивна агресивність” курсантів-жінок та курсантів-чоловіків за рівнями успішності службової діяльності

Отримані результати свідчать про дві тенденції адаптації, що притаманні чоловікам і жінкам. Перша тенденція характерна для курсантів-жінок та описує схильність до невротичного сценарію перебігу адаптації, який супроводжується виявом загально невротичного синдрому та можливими психосоматичними розладами. При цьому низький рівень реактивної агресивності у курсантів-жінок з високим рівнем успішності службової діяльності свідчить про внутрішній характер емоційних переживань, а високий рівень реактивної агресивності у курсантів-жінок з низьким рівнем успішності службової діяльності описує характер реакції гіперкомпенсації невротичних особистостей. За результатами оцінки рівнів визначеності показників психологічної адаптації курсантів-жінок за допомогою адаптаційної анкети було з'ясовано: 15 % респондентів повідомили про незадовільну самооцінку стану особистого здоров'я на час дослідження; 22 % респондентів – про наявність психосоматичних виявів; 12 % – про

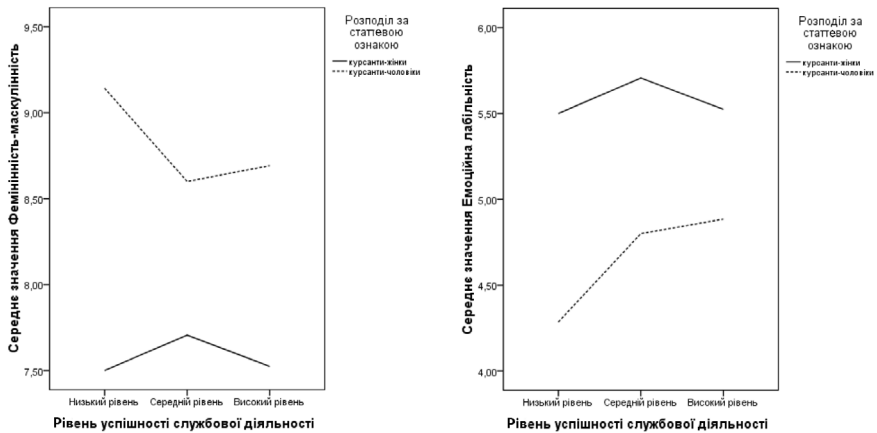
втомлюваність наприкінці навчального дня; 18 % – про незадовільну соціальну адаптацію; 9 % – про низьку самооцінку навчання; 15 % – про низький рівень згуртованості військового колективу.

Друга тенденція характерна для курсантів-чоловіків. Вона характеризується агресивним ставленням до соціального оточення, прагненням до домінування. Низький рівень невротичності свідчить про спрямованість емоційних реакцій на інших людей, агресивні вияви особистості тощо.

На наш погляд, на результати аналізу вплинули певні соціальні стереотипи щодо статевих і гендерних ролей у експертів-командирів. Неагресивні, неконфліктні курсанти-жінки отримали в дослідженні більш високий бал експертної оцінки, як емоційно стабільні, але більш агресивні курсанти-чоловіки. На наш погляд, для успішної службової діяльності в даному випадку більш перспективні респонденти, що отримали середні бали експертної оцінки як чоловічої, так і жіночої статі. Збалансована емоційність буде сприяти успішному виконанню завдань, особливо в екстремальних і бойових умовах.

Аналіз графіків порівняння середніх значень за показниками “Емоційна лабільність” та “Фемінінність-маскулінність” (рис. 5) свідчить про більш високий рівень емоційної лабільності у курсантів-жінок і рівень фемінінності-маскулінності, який відповідає статевим ролям. Це свідчить про схильність до зміни настрою, нестійкість емоційного стану, підвищену тривожність і недостатню саморегуляцію курсантів-жінок у процесі адаптації у стресогенних ситуаціях. З іншого боку, спостерігається зближення рівнів емоційної лабільності у курсантів обох статей з високим рівнем експертних оцінок. Це підтверджує дію закону Йеркса-Додсона, що визначає найбільш ефективний рівень успішності діяльності у суб’єктів з середнім (оптимальним) рівнем емоційної напруженості. Що стосується результату за показником маскулінності-фемінінності, високий показник маскулінності у курсантів-чоловіків з низьким рівнем службової успішності та його зниження у курсантів-чоловіків з високим рівнем службової успішності може свідчити про важливість суто жіночих рис у профілі особистості, таких як відповідальність, емоційна вмотивованість, емпатійні здібності. Але це стосується

курсантів-чоловіків. Соціальні стереотипи в даному випадку сприяють вибору фемінінних рис у курсантів-жінок як з низьким, так і високим рівнями службової успішності. На наш погляд, для успішної службової діяльності у даному випадку більш перспективні респонденти з середнім рівнем службової успішності. Зближення особистісних профілів за чоловічими та жіночими рисами описує військово-службовий ідеал військовослужбовця-жінки. Особливо в бойових умовах, де чоловічі якості військовослужбовця-жінки будуть сприяти її ефективності у службово-бойовій діяльності.

Рис. 5. Порівняння середніх значень показників “Емоційна лабільність” та “Фемінінність-маскулінність” курсантів-жінок та курсантів-чоловіків за рівнями успішності службової діяльності

На наш погляд, отримані результати свідчать про особливості адаптивного реагування курсантів за статевою ознакою у нашому дослідженні, що виявляється в домінуванні курсантів-чоловіків та механізмі компенсації у курсантів-жінок у процесі службової діяльності. Аналіз результатів емпіричного дослідження свідчить про значущі індивідуально-психологічні відмінності в процесі адаптації курсантів-жінок і курсантів-чоловіків до навчання у ВВНЗ. Курсанти-чоловіки використовують сталий гендерний стереотип, що базується на

домінуванні чоловіків в умовах військової служби, курсанти-жінки намагаються компенсувати дану тенденцію за рахунок підвищення успішності службової діяльності.

З метою аналізу гендерного аспекту нашого емпіричного дослідження було проведено кореляційний аналіз отриманих емпіричних даних. Результати аналізу свідчать, що військовослужбовці з маскуліним гендером характеризуються низьким рівнем невротичності, схильністю до дратівливості, високим рівнем товариськості, реактивною агресивністю та екстравертованістю.

Висновки. 1. За результатами емпіричного дослідження можна зробити висновок, по-перше, про домінування чоловічого гендерного стереотипу, і, по-друге, про намагання військовослужбовців-жінок примірювати чоловічу гендерну роль у процесі службової діяльності.

2. Аналіз результатів емпіричного дослідження свідчить про наявність та дозволяє оцінити характер дезадапційних виявів у процесі адаптації курсантів-жінок до умов навчання у ВВНЗ.

3. Отримана психодіагностична інформація може бути використана для розробки психокорекційних програм у межах соціально-психологічного супроводу навчально-виховного процесу курсантів, психологічної підготовки військовослужбовців-жінок.

Подальші напрямки досліджень у даному напрямку: соціально-психологічний супровід адаптації курсантів-жінок у процесі підготовки військових фахівців; психологічна підготовка військовослужбовців-жінок у процесі службово-бойової діяльності.

Список використаної літератури

1. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л. : Наука, 1988. – 270 с.
2. Кокун О. М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності : монографія / О. М. Кокун. – К. : Міленіум, 2004. – 265 с.
3. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-центр, 2006. – 576 с.

4. Лефтеров В. О. Психологічні аспекти проблеми адаптації курсантів до навчального простору [Електронний ресурс] / В. О. Лефтеров // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. Романишина Л. М. - 2010. - Вип. 4. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2010_4/10kivsug.pdf – Заголовок з екрана.

5. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : Учебное пособие. / А. Д. Наследов – СПб. : Речь, 2004. – 392 с.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.

Тюрин Ю. В. К проблеме эмпирического исследования гендерных особенностей адаптации курсантов-женщин к обучению в высшем военном учебном заведении

В статье обговариваются результаты эмпирического исследования психологических особенностей адаптации курсантов-женщин к обучению в высшем военном учебном заведении. В ходе исследования проведена проверка методики изучения адаптации курсантов и эмпирическим путем проверено ее эффективность. Определены направления дальнейших исследований адаптации курсантов-женщин в период обучения в высшем военном учебном заведении.

Ключевые слова: адаптация, обучение, курсант, гендер, высшее военное учебное заведение.

Тюрин Ю. To the Problem of Empirical Research of Gender Peculiarities of Adaptation of Students-for Women to Study in Higher Military School

The article discusses the results of empirical research of psychological features of adaptation of students-for women to study in higher military school. The study tested methods for the study of adaptation of students and empirically tested its effectiveness. The direction's of further research of adaptation of cadets-women in the period of training in higher military school.

The problem of adaptation to the conditions of the environment, in particular in the conditions of the study space, was studied in different directions: the development of conceptual and methodological approaches

(K. Bernard, R. Lazarus, J. Piaget, G. Selye, etc.), systematic study of structural and level components (V. Berezin, F. Vasilyuk, V. Kaznacheyev, etc.), psychophysiological support of educational activity of students of higher educational institutions (O. Kokun, M. Korolchuk, etc.), study of specific features of social interaction (D. Andreeva, I. Kon etc.), the conditions of production and training actively those (Y. Aleksandrovskii, V. Aseev, etc.), support for personal growth in adverse environmental conditions (N. Agayev, G. Dubrovinsky, I. Kaskov, I. Lipatov, V. Nevmerzhtsky, A. Nazarov, A. Torytsyn and etc.).

However, in the context of adaptation of future military experts, women in a higher military educational institution were not specifically considered.

Thus, the study of the adaptation of female cadets is an actual scientific task, which is conditioned by the need to find ways to support the process of their personal growth during the period of study at a higher military educational institution. The problem of psychological adaptation of various categories of students to training conditions in higher military educational institutions has now become one of the most important in the practice of socio-psychological support personnel. A promising direction of this research is to study the process of psychological adaptation of students-women. This problem is actual not only in the context of increasing of the proportion of the female military personnel in the Armed Forces of Ukraine, but also in shaping the specific social and psychological tendencies that contribute to gender differences in future military specialists.

Keywords: *adaptation, study, the cadet, gender, military higher educational establishment.*